

Politické strany a stranicko-politické systémy v Československu

K otázce kontinuity a diskontinuity v kontextu „transitologického“ výzkumu

PETR FIALA

Otázka kontinuity a diskontinuity systému politických stran v českých zemích v průběhu 20. století není zdaleka jednoznačnou záležitostí, jak by se snad mohlo zdát při povrchním pohledu na „zlomové“ momenty vývoje českého politického systému v letech 1918, 1938/9, 1945, 1948 a 1989. Přestože vývoj politického stranictví a systému politických stran je pochopitelně úzce svázán s těmito změnami politického systému a s charakterem (povahou) politického prostředí, které v daném historickém období existovalo, je možno právě v případě politických stran nalézt některé kontinuální momenty, které nejsou tak patrné u jiných politických institucí (např. ústavních), které plní odlišné společenské funkce. Pomineme-li funkcionální a částečně obsahové diference, pak z formálního hlediska signalizuje tuto skutečnost již to, že z pěti politických stran zastoupených po volbách v roce 1998 v Poslanecké sněmovně českého parlamentu se navzdory všem politickým změnám dva subjekty – komunistická a lidová strana – mohou vykazat nepřerušovanou existenci trvající téměř osmdesát resp. sto let,¹ přičemž třetí politický subjekt, obnovení sociální demokraté, zjevně navazují na tradice své strany sahající až do sedmdesátých let 19. století, které byly přerušeny nucenou integrací s KSČ po únoru 1948. Přestože se jak v sociálních tak historických vědách musíme bránit příliš schematickým pohledům, měli bychom vzít tyto formální příznaky kontinuity přinejmenším jako výzvu k prověření hypotézy, zda kontinuální znaky českého politického stranictví nejsou intenzivnější, než se obecně předpokládá. Odpověď této otázky je klíčové pro další úvahy o povaze a dynamice politických a sociálních transformací v určitých historických obdobích, protože jednou z podstatných otázek transformačního výzkumu musí být rozlišení kontinuálních a diskontinuálních momentů. (srv. Beyme 1999)

Než přistoupíme k řešení tohoto problému, je nezbytné vyjasnit několik teoretických a metodologických otázek.² Problémem výzkumu vývoje politických stran totiž nezřídka bývá, že probíhá paralelně v rámci historických i sociálních věd, aniž by byly jejich poznatky vzájemně propojovány. Přitom jedině kombinací těchto přístupů lze dospět k přesvědčivým výkladům o vývoji jednotlivých stranicko-politických soustav.

Nejprve se zastavme u pojmu transformace³ a u jeho možnosti aplikovat ho na systém politických stran. Pokud bychom akceptovali „neutrální“ definici transformace „jako shora iniciovanou a řízenou rozsáhlou změnu celého systému“, jak ji navrhla Christiane Brenner,⁴ pak pojem transformace můžeme vztáhnout na subsystém politických stran jen v těch případech, kdy byla jeho podoba násilně redukována. Problém je v tom, že politická strana jako zájmy

zprostředkující instituce intermediárního subsystému je z definice, z povahy věci samé, dobrovolně utvářenou skupinou. Princip dobrovolnosti je dokonce považován řadou autorů za podstatné definiční kritérium politické strany (Fiala/Strmiska 1998:32–34), z čehož také plyne, že v případě systému politických stran lze transformovat pouze politické a právní prostředí, podmínky, popř. vymežit hranice, ale vlastní strukturalizace a restrukturalizace stranicko-politického systému by měla probíhat svobodně „zdola“.⁵ Ve chvílích, kdy jsou podmínky utváření jednotlivých politických stran a celého systému ohraničeny jinak než volebním mechanismem a obecným právním řádem a kdy do hry vstupují mocensko-politická rozhodnutí, je zasažen sám princip politického stranictví. Bez určitých charakteristických příznaků jako jsou principy dobrovolnosti, přiměřeně svobodné soutěže apod. je otázkou, zda lze mluvit o politických stranách a jejich systému, a pokud ano – např. za pomoci pojmů kompetitivní (soutěživé) a nekompetitivní stranicko-politické systémy (např. Sartori 1976:131,276a n.) – zda je možno takto diferencované projevy politického stranictví navzájem srovnávat.

Velmi podstatným momentem při zvažování možné transformace stranicko-politického systému je skutečnost, že systém politických stran není ze své povahy statický, ale že se neustále více či méně proměňuje a vyvíjí a to nejen obsahově, ale zpravidla i formálně, tzn., že se mění počet, název, síla, funkce či vlastnosti jeho jednotlivých subjektů. Tato dynamická kvalita představuje určitý rozdíl proti jiným ústavním institucím, jejichž formální podoba může zůstat po dlouhou dobu zachována. Jinými slovy: vývoj stranicko-politického systému a jeho dramatické změny nemusejí být nezbytně spojeny s politickým „zlomovým“ momentem (vznikem nového státu), ale mohou se uskutečňovat i v relativně stabilním ustavně-právním prostředí. Podíváme-li se např. na české politické strany, pak můžeme říci, že mnohem větší změnou prošly na přelomu 19. a 20. století, než po roce 1918. Je tomu tak proto, že určujícím faktorem pro vývoj stranického systému nejsou jen geografické, politické a ústavně-právní faktory, ale také – a často v rozhodující míře – sociální stratifikace společnosti, sociálně morální milieu, existující cleavages apod..

V tomto kontextu je možno uvažovat o komparaci stranicko-politických systémů rakousko-uherské monarchie po roce 1897, československé meziválečné republiky a stranicko-politických systémů Československa po roce 1989. Velmi obtížné je provádět jejich komparaci s (quasi) stranicko-politickými systémy existujícími v Československu v letech 1938–1989, jakkoli je jasné, že i mezi nimi existuje mnoho rozdílů. Nicméně jejich společným znakem je mocenské omezení počtu stranicko-politických subjektů a oslabení jejich funkcí ve společnosti. Tento funkcionální moment je velmi důležitý. Posuzujeme-li systémy politických stran, nemůžeme jako hlavní kritérium zvolit jen jejich počet nebo skutečnost, že se v nich opakují určité typy politických stran. Mnohem důležitější je, v jakých podmínkách, prostředí, v jakém politickém systému se subsystém politických stran utváří, jaké může plnit funkce jako celek a jaké funkce mohou plnit jednotlivé politické strany, zda jsou schopny artikulovat a agregovat společenské zájmy apod.⁶ I z tohoto hlediska nemůžeme mluvit v případě Československa resp. českých zemí o pokračující transformaci jednoho systému politických stran, ale spíše o různě definovaných a historicky určených, rozdílných stranicko-politických systémech, které mohou být propojeny určitými kontinuálními prvky (např. existence určitého typu politické strany apod.).

Další podstatná poznámka se týká geografického vymezení stranicko-politického systému na území Československa, protože zde převažovaly politické strany působící pouze v regionálně

vymezeném prostoru nebo v rámci určité národnostní skupiny. Proto by bylo teoreticky možné a velmi dobře obhajitelné hovořit o přinejmenším dvou teritoriálně oddělených stranicko-politických subsystémech – českém a slovenském – které se v různých obdobích vyznačovaly značnou mírou autonomie vedoucí až k úplné nezávislosti.

V tomto teoreticko-metodologickém rámci musíme tedy otázku transformace, kontinuity a diskontinuity stranicko-politických systémů v Československu sledovat.

S řadou složitých teoretických otázek se setkáváme už při prvním „zlomovém“ momentu, totiž vzniku Československa v roce 1918. Pokud nepohlížíme na tuto událost z perspektivy národní mytologie, ale analyticky, je zřejmé, že se nejednalo o dramatickou změnu, ale že nový stát v mnoha směrech navazoval na předcházející společensko-politický vývoj, přičemž za jeden z rozhodujících prvků kontinuity bývá považován právě systém politických stran. (Harna 2000:24) Podíváme-li se na tuto tezi podrobněji, zjistíme, že platí jen částečně.

Především si připomeňme výchozí stav. Je samozřejmě pravda, že všechny významné české politické strany vznikly nebo měly své předchůdce už v období rakousko-uherské monarchie. Jak přesvědčivě ukázal český historik politického stranictví Jiří Malíř (srv. Malíř 1996), zformovalo se na přelomu 19. a 20. století v české společnosti pět hlavních politických táborů: (1.) národně-liberální, (2.) katolický, (3.) sociálně demokratický, (4.) agrární a (5.) národně sociální tábor, které byly reprezentovány jednou nebo více politickými stranami. (Malíř 1993:13–17) Všechny tyto tábory spolu s nejdůležitějšími politickými stranami zůstaly jen s malými změnami zachovány i po vzniku samostatného Československa. To je sice podstatný prvek kontinuity, ale zůstat u tohoto konstatování by znamenalo pominout dva podstatné faktory: (1.) rozdílné funkce a prostředí politického stranictví v českých zemích před a po roce 1918 a (2.) skutečnost, že se stranicko-politický systém Československa neskládal pouze z českých politických stran.

Musíme si uvědomit, že jen v českých zemích existovaly v období rakousko-uherské monarchie dva resp. čtyři svébytné stranicko-politické (sub)systémy, které se prostupovaly jen v některých rovinách. Vytvořil se zde samostatný systém českých a německých politických stran a kromě toho zde existovaly do značné míry samostatné zemské stranicko-politické systémy, které se vzhledem k existenci zemské politicko-institucionální roviny v Čechách a na Moravě vyvíjely s mnoha diferencemi, jak bylo velmi dobře ukázáno v řadě historických prací. (např. Malíř 1996, 2000) Tyto zemské stranicko-politické systémy musely být po vzniku samostatného Československa integrovány v jeden systém politických stran mj. i proto, že se v novém státě svébytné zemské politické roviny v tomto rozsahu už nevytvářely a že měla mnohem větší význam centrální republiková politická rovina. Na tento aspekt se často zapomíná, přičemž právě on je mimořádně důležitý nejen pro pochopení změn v systému politických stran po roce 1918, ale i pro vývoj některých politických stran, v nichž po dlouhou dobu existovaly viditelné rozdíly mezi českým a moravským křídlem. (Fiala 1997:7–28) Přestože se tedy po roce 1918 principiálně nezměnily sociálně ekonomické podmínky ani základní politické tábory, došlo přinejmenším v rámci českých politických stran k několika integracím, které byly primárně dány nezbytným spojením dvou stranicko-politických soustav v jeden systém politických stran. V rámci národně liberálního tábora se nejrůznější české a moravské strany integrovaly do Československé národní demokracie, stejně tak se rozdílné moravské a české křesťanské strany spojily do Československé strany lidové, nově se přeskupil i národně sociální tábor ustavením Československé strany socialistické apod. (Harna 2000:25; Trapl 1993:35–44) Tyto změny

nebyly vyvolány změnou sociálně-ekonomických podmínek, ale pouze tím, že bylo nutno reagovat na integraci různých stranicko-politických soustav.

Ještě mnohem důležitější je skutečnost, že na stranicko-politický systém meziválečného Československa nelze pohlížet jen z české perspektivy. Pokud budeme mluvit o společném stranicko-politickém systému Československa, pak musíme říci, že se skládal nejen z českých politických stran, jejichž kontinuita se stavem v Předlitavsku je nesporná, ale také z německých, slovenských, maďarských, polských, rusínských a židovských politických stran, jejichž podoba mnohdy odrážela různorodost národů a regionů spojených do nového československého státu. Zatímco např. struktura politického stranictví na Slovensku se po vzniku Československa teprve vytvářela, vstupovalo německé obyvatelstvo do Československé republiky s vykrystalizovaným spektrem politických stran, které ovšem muselo projít mnohem větší transformací než české politické strany. Vysvětlení této skutečnosti je poměrně jednoduché. Pro české politické strany se po vzniku Československa v zásadě nezměnil jejich „manévrovací prostor“, protože už v období Rakouska-Uherska působily převážně na území českých zemí (z výjimkou říšské rady). Podstatně jiná byla situace německých, ale také polských a maďarských politických stran na území Československa, které byly často součástí stran s celorakouskou působností a jejich vývoj byl „spoluurčován vývojem jejich sesterských stran mimo hranice českých zemí“. (Malíř 2000:20) To se po roce 1918 podstatným způsobem změnilo, protože německé politické strany se ocitly v jinak definovaném politickém prostoru, kde navíc musely hájit zájmy národnostní menšiny. Nicméně i zde došlo k podobné tendenci, jako u českého systému politických stran, tedy k určité integraci v rámci jednotlivých politických táborů, i když struktura těchto táborů a jejich vzájemné poměry byly jiné než mezi českými politickými stranami (byl zde např. silnější národně-liberální tábor, naopak mnohem slabší katolický tábor apod.).⁷ Transformace německých politických stran však musela být vzhledem k odlišnému prostoru a prostředí mnohem výraznější. Navíc nelze zapomenout na skutečnost – která se týkala všech politických stran bez rozdílu – že se musely přizpůsobovat také novému volebnímu systému, protože rakouské (říšské a zemské) volební systémy byly převážně jednoduché většinové, zatímco v Československé republice byl zaveden prostý poměrný systém.

Shrneme-li tyto poznámky, musíme jako příliš zjednodušující odmítnout tezi, že do meziválečného Československa přešel již hotový stranicko-politický systém, který prošel jen určitými úpravami. Takový přístup by totiž vycházel pouze z národně definovaného pohledu a nevyjadřoval by celkovou povahu systému politických stran v Československu. Skutečnost je totiž taková, že po roce 1918 nedošlo v Československu k transformaci stranicko-politického systému, ale ke vzniku kvalitativně zcela nového systému politických stran, v němž se integrovaly různé národně a/nebo geograficky definované stranicko-politické subsystémy. Pouze tyto subsystémy (český, německý atd.) a jednotlivé politické strany procházely větší či menší mírou transformace, která měla různou kvalitu a dynamiku. V některých případech byla dána „jen“ změnou politického prostoru a vnějších podmínek (např. české a německé politické strany), v jiných případech šlo spíše o změny vyvolané měnicími se sociálně-ekonomickými determinanty a diferenciací společnosti (např. na Slovensku).

Jestliže systém politických stran v meziválečném Československu byl externě ovlivněn změnou politického prostředí, ale interně se vyvíjel relativně svobodně, představují další „zlomové“ momenty politických dějin už nejen změnu vnějších podmínek, ale také vzrůstající vnější zásahy do struktury politických stran. To se projevilo v transformaci stranicko-politického

systému v období tzv. Druhé republiky (30. 9. 1938–14. 3. 1939), kdy se odtržením oblastí obývaných převážně německým obyvatelstvem a posilováním autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi změnila kromě hranice státu také jeho vnitřní poměry. Vzhledem ke krátkosti trvání tohoto státního útvaru musíme být i v případě stranického systému opatrní. Skutečností zůstává, že obrovské množství politických stran, které existovaly v předmnichovském Československu, bylo ve Druhé republice fakticky redukováno na dvě strany v českých zemích (Stranu národní jednoty a Národní stranu práce, tři strany na Slovensku (Slovenská ľudová strana, Deutsche Partei a Sjednocená maďarská strana), v případě zbytku Podkarpatské Rusi nelze o stranickém systému hovořit.⁸ (Holzer 2000:296–297) Připojíme-li k tomuto výčtu konstatování, že Druhá republika začala velmi rychle vykazovat rysy autoritativního politického systému, zdál by se závěr, že byl stranicko-politický systém mocensky deformován, jednoznačný.

Detailnější pohled však už tak jednoduchý není. Některé tendence k integraci se objevují především mezi polskými, maďarskými a německými stranami v Československu už od poloviny 30. let. V české společnosti souběžně sílí kritika meziválečného stranického systému, která v politické depresi po mnichovské krizi vedla k – v mnoha směrech dobrovolné – dekonstrukci mnohostranického státu. (Holzer 2000:289–298) Šlo zde tedy o souběžný proces, kdy na jedné straně docházelo k integraci v krizi se ocitnuvších českých politických stran do nových politických subjektů a na straně druhé sílila – shora vedená – snaha o státní regulaci společenského života (přímým právně-politickým zásahem byla nicméně zakázána pouze Komunistická strana). Vzhledem k povaze změn a jejich důsledkům, k změně geografických, politických, národnostních a sociálních charakteristik Druhé republiky i vzhledem k tomu, jak se záhy omezila možnost demokratické politické soutěže, je však otázkou, do jaké míry je vůbec možno hovořit o transformaci stranicko-politického systému meziválečného Československa. Spíše je možno konstatovat, že československý systém politických stran v roce 1938 zanikl, a byl nahrazen dvěma (českým a slovenským) quasi systémy politických stran, které vzhledem ke svému nefunkčnímu (formálnímu) bipartismu resp. tripartismu již zcela nespĺňují charakteristiky kompetitivního pluralistického stranicko-politického systému.

Politicko-kulturní vzorce, které nepřály liberálnímu stranicko-politickému prostředí, jež se v Československu vytvářely od druhé poloviny 30. let, se pak plně projevíly při vytváření podmínek pro působení politických stran po roce 1945. Stejně jako nelze politický systém poválečného Československa označit za demokratický, nelze ani uskupení stran sdružených v Národní frontě považovat za plnohodnotný systém politických stran. V Československu sice tehdy existovaly čtyři politické strany v českých zemích a další (tři) čtyři na Slovensku,⁹ ale jejich počet byl pevně dán a v rámci „uzavřené plurality“ nebylo možno vytvořit další politický subjekt, čímž byla dramaticky omezena možnost politické soutěže. Kromě toho byla výrazně snížena i funkčnost politických stran, protože ty byly do značné míry formálně i neformálně svázány s vládní linií a nemohly představovat skutečnou opozici. (Holzer 1994:111–124) Ve chvíli, kdy některá strana shora regulovanou rovnováhu začala porušovat, byla násilně likvidována, jak se to stalo Demokratické straně na Slovensku v roce 1947. Systém politických stran po roce 1945 sice proklamativně navazoval na stranicko-politický systém meziválečné republiky, ale fakticky se jednalo o zcela nový fenomén. Prvek kontinuity zde představovaly politické strany a jejich představitelé, ale jiné spojující momenty by bylo možno nalézt jen obtížně. Není proto divu, že přes snahy některých politických osobností zcela logicky tento stranický systém tihnul k potlačení zbytku politické soutěže a v podstatě poskytl prostor pro převzetí moci komu-

nistickou stranou v únoru 1948. Tento vývoj byl nejen dán vnějšími zahraničně politickými okolnostmi, ale jeho snadnost a plynulost byla do značné míry i výsledkem absence fungujícího kompetitivního a plně pluralitního systému politických stran.

Situaci po únoru 1948 se z hlediska tématu tohoto příspěvku není možno zabývat, protože politické strany v rámci vytvořeného totalitního systému záhy ztrácejí své společenské a politické funkce a z hlediska nominální definice i funkcionálního vymezení de facto přestávají být politickými stranami (nelze tedy ani mluvit o systému politických stran a o jeho případné transformaci)¹⁰. Tato situace se nezměnila po celou dobu trvání komunistického režimu: z perspektivy politických stran nepředstavovaly žádnou novou kvalitu ani události na konci šedesátých let.

Systém politických stran se v Československu vytváří znovu až po listopadu 1989. Proces formování a konstituování politických stran na začátku 90. let byl již popsán v řadě prací, na něž lze v jednotlivostech odkázat. (Fiala/Mareš 1997a, 1997b; Fiala/Mareš/Pšeja 1999; Kunc 2000:164–240; Strmiska 1999a, 1999b) Z hlediska sledovaného tématu je důležité připomenout několik věcí. Především poprvé od roku 1938 nastala situace, kdy mohly stranicko-politické subjekty vznikat svobodně, bez závažnějších mocensko-politických omezení, což vedlo k nejrozličnějším modelům konstituování politických stran interní i externí cestou (srv. Duverger 1959:2–15) Dalším podstatným momentem stranického života v demokratickém Československu bylo paralelní vytváření dvou stranických subsystémů – českého a slovenského, které sice pod tlakem konstrukce ústavních orgánů vytvářely na federální úrovni společný československý stranicko-politický systém, ale které byly jednak autonomní a také úplné. To znamená, že český a slovenský subsystém politických stran vytvářely na republikové úrovni komplexní stranicko-politické systémy. Naopak společný československý stranicko-politický systém vykazoval zjevné deficity, protože v něm např. chyběl skutečný federální subjekt.

Mnohokrát již bylo poukázáno na to, že v demokratické české společnosti po listopadu 1989 se obnovilo, transformovalo nebo upevnilo mnoho stran, které měly své přímé předchůdce už v politickém systému první republiky, nezřídka i ve stranicko-politických systémech české a moravské země v rakousko-uherské monarchii. Jak už bylo řečeno, kontinuální tradici lze doložit u lidové a komunistické strany (nebo u nyní marginálních národních socialistů), na prvorepublikovou tradici jistě navazuje Česká strana sociálně demokratická apod. (Fiala 1999) Tyto kontinuity jsou individuální (vztažené k jednotlivým stranicko-politickým subjektům) a mají rozdílný charakter. Nelze však mluvit o kontinuitě celého stranicko-politického systému. Skutečnost, že vykazoval jisté shodné rysy s stranicko-politickým systémem meziválečného Československa, není dána kontinuálností tradice, ale spíše obecnými příčinami, na jejichž základě se vytvářejí politické strany. (srv. Beyme 1982:26–40; Epstein 1967:19–25; LaPalombara/Weiner 1966:3–42)

Jak je obecně známo, např. jedna z vlivných teoretických koncepcí, tzv. teorie cleavages (spjatá se jménem Steina Rokkana)¹¹, hovoří o tom, že – vyjádřeno ve značném zjednodušení – strany se vytvářely podle tzv. konfliktních linií, které podstatně určovaly vznik moderních politických stran především na konci minulého a první polovině tohoto století, (Lipset/Rokkan 1967; Rokkan 1999) ale s určitými modifikacemi je lze aplikovat i dnes.¹² Proto není náhoda, že se v mnoha středoevropských politických systémech vytvářejí rámcově shodné typy politických stran. Tato reprodukce stejných typů politických stran není tedy jen výrazem české tradice a výsledkem kontinuity, ale odráží obecné sociální, ekonomické a kulturní příčiny, které vedou k tomu, že se v obdobných strukturálních podmínkách vytvářejí obdobné stranickopolitické subjekty.¹³

14. Musím připomenout, že „pilíře“ či „sloupy“ nelze ve středoevropském politickém prostoru prakticky nikdy chápat jako univerzální výkladové schéma (v rovině např. koncepce cleavages), resp. tak, že by se celý politický a politicko-kulturní prostor rozdělil na jednotlivé pilíře. Takovou integrační sílu zde vykazují jen v určitých obdobích některé společenské ideově-politické fenomény, jako katolicismus či socialismus.
15. Právě Cotta dospívá ve svých historicko-srovnávacích studiích k podobnému závěru, když mezi diskontinuální případy zařazuje Československo v letech 1939–45 a 1948–90. (Cotta 1992:6, Tab. 1.)

Literatura:

- Beyme, K.v. (1999): Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der „Transitologie“. Osteuropa 3/99, s. 285–304.
- Beyme, K.v. (1992): Parteien in westlichen Demokratien. München: Piper.
- Brokl, L. (1999): Cleavages and Parties prior to 1989 in the Czech Republic, in: Lawson, K., Römmele, A., Karasimeonov, G. (eds.): Cleavages, Parties, and Voters. Westport: Praeger Publishers, s. 47–60.
- Cotta, M. (1992): Building New Party Systems after the Dictatorship. The East European Cases in a Comparative Perspective. Working Papers, Università de Siena.
- Cotta, M. (1996): Structuring the new party after the dictatorship. Coalitions, alliances, fusions and splits during the transition and post-transition stages, in: Pridham, G., Lewis, P.G. (eds.): Stabilizing fragile democracies. Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe. Routledge, London, New York, s. 69–99.
- Daalder, H. (1966): Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe, in: LaPalombara, J.; Weiner, M. (eds.): Political Parties and Political Development. Princeton: Princeton Univ. Press., s. 43–78.
- Duverger, M. (1959): Die Politische Parteien. Tübingen: Mohr (Siebeck).
- Epstein, L.D. (1967): Political Parties in Western Democracies. New York, London: Praeger Publ.
- Fiala, P. (1999): Tradice české politiky. Proglas 10/99, s. 14–16.
- Fiala, P. (1997): Christian Politics in the Czech Lands: The Past, the Present, and the Parties. Politologické studie, SPFFBU T 1, 1997, Brno, Masarykova univerzita, s. 7–28.
- Fiala, P.; Mareš, M. (1997a): Konstituování systému politických stran v České republice (1989–1992), Politologický časopis 1/1997, str. 104–126.
- Fiala, P.; Mareš, M. (1997b): Vývoj systému politických stran v České republice (1992–1996). Politologický časopis 3/97, 305–316.
- Fiala, P.; Mareš, M.; Pšeja, P. (1999): Development of Political Parties and the Party System, in: Večerník, J.; Matějů, P. (eds.): Ten Years of Rebuilding Capitalism: Czech Society after 1989. Praha: Academia, s. 273–294.
- Fiala, P.; Strmiska, M. (1998): Teorie politických stran. Brno: Barrister&Principal.
- Harna, J. (2000): Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918–1938, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 24–30.
- Holzer, J. (1994): Princip tzv. uzavřené plurality v politickém systému českých zemí v období květen 1945–květen 1946. Sborník VVŠ PV 1/94, s. 111–124.
- Holzer, J. (2000): Stranický systém Druhé republiky, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 289–298.
- Kruijt, J. (1959): Verzuiling. Zaandijk: Heijnis.
- Kunc, J. (2000): Stranické systémy v re/konstrukci. Praha: Sociologické nakladatelství.
- LaPalombara, J.; Weiner, M. (1966): The Origin and Development of Political Parties, in: LaPalombara, J.; Weiner, M. (eds.): Political Parties and Political Development. Princeton: Princeton Univ. Press., s. 3–42.

- Lepsius, M. R. (1966): Parteiensystem und Sozialstruktur. Zur Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft. In: Abel, W. (Hrsg.): Wirtschaft, Geschichte und Wirtschaftsgeschichte. Stuttgart, s. 371–393.
- Lipset, S. M.; Rokkan, S. (1967, eds.): Party Systems and Voter Alignments. New York: Free Press.
- Mališ, J. (1996): Od spolků k moderním politickým stranám. Brno: Masarykova univerzita.
- Mališ, J. (2000): Počátky politických stran a jejich systém(y) v českých zemích, in: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 9–23.
- Mališ, J. (1993): Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie (Pokus o srovnání systému českých a německých stran na Moravě). In: Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII. Mikulovské sympozium 1992, Brno, s. 11–34.
- Rokkan, S. (1999): Cleavages and Their Political Translation, in: Flora, P. (ed.): State Formation Nation-Building and Mass Politics in Europe. The theory of Stein Rokkan. Oxford: Oxford Univ. Press, s. 278–302.
- Sartori, G. (1976): Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Strmiska, M. (1999a): Utváření českého multipartismu: příběh na pokračování. Politologický časopis 2/99, s. 162–169.
- Strmiska, M. (1999b): Pluralita, polarita a geneze nových středo- a východoevropských systémů politických stran, in: Strmiska, M. (ed.): Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita. Brno: Masarykova univerzita, s. 11–36.
- Trapl, M. (1993): Politické strany v Československu v letech 1918–1938, in: Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII. Mikulovské sympozium 1992, Brno, s. 35–57.

Summary:

Political parties and party systems in Czechoslovakia Towards the continuity and discontinuity within „transitology“ research

The article examines the question of continuity and discontinuity in the development of parties and party systems that have existed in Czechoslovakia in the course of the 20th century; furthermore, it focuses on the related issue of their transformation. Its author presents and designs a series of theoretical and methodological presuppositions of this exploration; in detail he also analyses differences among the character and functions of political and party systems that were formed as a consequence of the „break“ points of the Czech political history in 1918, 1938/9, 1945, 1948 and 1989. It turns out the question of transformation, continuity or discontinuity of the political partisanship cannot be answered so easily. Nevertheless, it is possible to establish dominance of the elements of discontinuity, while in some aspects we can find a formal continuity and some phenomena tend to reproduce themselves in certain periods of history.